

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

**GÜNEY-DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

I

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1972

MORA'DA OSMANLI-TÜRK İNŞA FAALİYETLERİ*

Nejat Göyünç

Mora'da Osmanlı-Türk inşa faaliyetleri hakkındaki bilgilerimiz, umumiyetle, günümüze, iyi muhafaza edilmiş veya kısmen harap olmuş bir şekilde intikal etmiş eserlere dayanmaktadır¹. Bu maksatla, tarih kitaplarında ve seyahat-nâmelerde bulunan haberlerden faydalanılmağa çalışılır. Bu arada, Evliya Çelebi seyahat-nâmeleri istisnâ edilirse, pek fazla bir şey elde edilmez. Her ne kadar bu eser, bu mevzuda ana kaynak mahiyetinde ise de, Evliya Çelebi'nin verdiği çok zengin ve tafsilâtlı bilgiler onun şahsî müşahedelerine dayanmaktadır, onun yazılı kaynaklarını tahkik etmek de mümkün değildir. Evliya Çelebi'de, ayrıca, boşluklara ve insana emniyet vermeyen pek çok vuzuhsuzluklara da rastlanır. Buna rağmen, yine de Mora'daki Türk-İslâm kültür eserlerine, tarikatlere, kezâ islâm ve hristiyan nüfûsa ait pek faydalı malûmat vermektedir.

Kâtip Çelebi'nin *Cihan-nümâ'sı* da Mora tarihi için çok mühim bir kaynaktır; fakat araştırdığımız konu ile ilgili olarak bize yardımcı olmaz.

Avrupalıların seyahat-nâmelerinde de zaman zaman Mora'daki câmiiler ve emsâli binalar hakkında kısa kayıtlara tesadüf olunur. Bu tür eserlere ilâve edilmiş olan resimler de, bize oradaki bir câmiinin varlığını gösteren bir veya bir kaç minareyi aks ettirirler.

Lâkin, bu mevzuda umumî bir fikre sahip olabilmek için, yukarıdaki kaynaklarda mevcut malûmatın arşiv malzemesi ile tamamlanması gereklidir. Zira, arşiv vesikaları arasında bazan eski bir eserin tamirini veya bir

* Bu tebliğin Almancası 7-13 Mayıs 1970 tarihleri arasında Atina'da toplanan II. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi'nde okunmuş, Türkçesinin yayınlanması münasebeti ile haşiyeleri genişletilerek, bir kaç yenisi ilâve olunmuştur.

1 Bk. Semavî Eyice, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri, Türkiyat Mevzuası*, XII, (1955), 214-217.

yenisinin inşasını gösteren kayıtlar bulunabileceği gibi, bir câmideki, Kur'an-
okulu (muallim-hâne) veya medresedeki münhale imam, müezzin, muallim
veyahud müderris tayininden bahs edenleri de vardır. Böylelikle, bugün yok
olmuş bulunan, hatta diğer kaynaklar tarafından da kendisinden hiç bahs
edilmeyen eski eserlerin varlığından haberdar oluruz.

Bu hususta bazı misaller verelim. Mora'daki en eski eserler olarak Fa-
tih Sultan Mehmed'in Mezistre (Mistra) ve Gördüs (Korintos)'deki câmile-
rinden bahs edilir. Bunlardan birincisi, muhtemelen, bir kiliseden², ikincisi
ise bir manastırdan³ câmiye tahvil olunmuştur. Sultan II. Bayezid'de Moton
(Modon) ve Koron'u zapt ettiği zaman, her iki şehirdeki katolik kiliselerini
câmi haline getirtmiştir. Bazı belgelere göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında
Karitene'de de II. Bayezid'e izâfe edilen iki câmi daha vardı: Bunlardan bi-
risi kalede, diğeri de şehir civarında idi⁴. Bu hükümdar Anavarin (Nea
Kastro)'de de bir câmi inşa ettirmişti; iç kalede bulunmakta olan bu câmiin
yanında bir de okul vardı⁵. II. Bayezid'in vezîr-i azamı Hadım Ali Paşa da
Koron, Moton, Anavarin, Mezistre ve Balye-Badre (Patras)'de Kur'an-
okulları ve hamamlar inşa ettirmişti⁶.

Sultanların ve büyük devlet adamlarının dışında, diğer memurlar da
Mora'da XVI. yüzyıldaki vakıf ve inşa faaliyetlerinde hisse sahibi olmuş-
lardır. Meselâ, bir zamanlar Karitene kalesi dizdarı olan Bâli Ağa'nın, adı

2 Eyice, *aynı eser*, 215.

3 «Mescid-i câmi der Korintos 1, amma fi'l-asl manastır bûd» (bk. Baş-
bakanlık Arşivi [BA], *Tapu-Tahrir Defteri* [TD], nu. 10, s. 166).

4 «Câmi-i şerif-i merhûm Sultan Bayezid Han der varoş-i kale-i Karite-
ne», «mescid-i merhûm Sultan Bayezid Han der kale-i Karitene» (bk. BA,
TD, nu. 446, s. 549; TD, nu. 605, s. 551).

5 «Câmi-i Sultan Bayezid Han der Anavarin» (bk. BA, Kâmil Kepeci tas-
nifi, nu. 239, s. 275); «derân-i kalede iç-kale kurbünde olan cennet-mekân fir-
devs-âşiyân merhûm ve mağfürunileyh Sultan Bayezid tâbe serâhu hazretlerinin
binâ ve ihdâs eyledikleri câmi-i şerifin tahtında üç adet dekâkin ile kurbünde
mekteb-i şerif dahi olup...» (bk. BA, BA, Kâmil Kepeci, nu. 4987/11, s. 17).

6 «Muallim-hâne-i Balye-Badre», «muallim-hâne-i Mezistre», «muallim-
hâne-i Koron», «muallim-hâne-i Moton», «muallim-hâne-i Anavarin» (M. Tay-
yib Gökbilgin, *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa İvâsı*, İstanbul 1952, s. 402),
«hamam der dahil-i kale-i Moton», «hamam der haric-i kale-i Moton», «hamam
der nefs-i kale-i [Koron]», «hamam-ı yektâ der nefs-i Anavarin, hâliyâ harâbe
müteveccih olmuş derler» (Aynı yazar, *aynı eser*, s. 398; H. 915/M. 1509 ta-
rihli 953 numaralı İstanbul Tahrir Defteri'nden naklen).

geçen şehirdeki bir Kur'an-okuluna vakıfta bulunduğu bilinmektedir⁷. Sinan Çelebi adlı bir zat da Arkadya'da bir Kur'an-okulu⁸, İskender Bey oğlu Hasan Çelebi de yine Arkadya yakınlarında Andreossa'da bir câmi inşa ettirmişti⁹. Arkadya kadısı Mevlânâ Mehmed Çelebi ise, Arkadya varoşunda bir hamam yaptırmıştı¹⁰. Böylece, XVI. yüzyıl, Mora'daki Türk inşa faaliyetinin ilk parlak devri olmuştur, diyebiliriz. Bu devrin 1686'ya kadar devam ettiği tesbit olunabilir. Anadolu (Nauplion), Arhos (Archos), Kalavrita, Trepoliça (Tripolitza) ve diğer mahallerde pek çok mimarî eser vücûda getirildi.

1715'e kadar süren Venedik işgali sırasında bu küçük yarımada'daki bir çok Türk câmii, hamamı ve benzeri eserler tahrip edildi. Bu sebepten Mora'nın Türkler tarafından geri alınmasından sonra, bir çok bina ve kale tamir edildi, pek çok yenileri de yapıldı.

Mora'daki bütün Türk inşa faaliyetlerini bir çeyrek saat içinde sayıp dökmek zordur. Bu sebeple, aşağıda, Türk idaresinin Mora'daki son merkez şehri Trepoliça'da Türklerin neler inşa ettikleri hususunda kısa bir açıklama yapmak istiyorum.

Trepoliça, bir Tapu-Tahrir Defteri¹¹'ne göre, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Arhos kadılığına bağlı, hemen tamamen küçük bir hıristiyan köyü idi. O zamanlar orada, sadece 7 müslüman ailesine mukabil 234 hıristiyan âile (hâne) bulunmaktaydı. Ayrıca hıristiyanlar arasında 51 bekâr (mücerred), 4 dul (bive) vardı. Bu malûmata göre, bu köyün nüfus miktarı yaklaşık olarak 1255 kişi tahmin edilebilir. II. Selim zamanında Trepoliça'da

7 «Vakf-ı Bâli Ağa, dizdâr-ı sâbık-ı kale-i Karitene be-cihet-i muallim-hâne der kale-i Karitene» (bk. BA, TD, nu. 446, s. 549; TD, nu. 550, s. 196; TD, nu. 605, s. 551).

8 «Vakf-ı merhûm Sinan صدی [b. Abdullah] der nefsi-i Arkadya, muallim-hâne» (bk. BA, TD, nu. 560, s. 567). Bu zatın Karitene'de kale kapısı yanındaki muallim-hâneye («muallim-hâne nezd-i bâb-ı kale-i Karitene») de vakıfta bulunduğu anlaşılmaktadır (BA, TD, nu. 446, s. 549).

9 «Evkaf-ı Hasan Çelebi b. İskender Bey el-Cündî der karye-i Andreossa tâbi-i Arkadya, câmi 1, kârbân-sarây 1» (BA, TD, nu. 446, 723). 19 Rebiü'lâhir 937 (10 Aralık 1530) tarihinde Arkadya kalesi dizdârı İskender adını taşımakta ise de (bk. BA, TD, nu. 114, s. 147). bu zatın yukarıdaki İskender Bey el-Cündî ile ilişkisini tayin mümkün değildir.

10 «Vakf-ı Mevlânâ Mehmed Çelebi, kadı-i sâbık-ı Arkadya der varoş-ı Arkadya, hamam, hâsil fi sene 1020» (BA, TD, nu. 560, s. 567).

11 BA, TD, nu. 80, s. 141-144.

bir câmi, bir okul ve bir hamama rastlanmaktadır¹². Bunlardan sonuncusu Haydar Paşa tarafından yaptırılmıştı, fakat câmi ve okul kimlerin hayratıdır, elimizdeki bilgilere nazaran, şimdilik meçhuldür. Sadece, Nebi Halife adlı bir zatın câmiye, Turhan Halife adlı bir başkasının da okula para vakfında buldukları öğrenilmektedir.

Evliya Çelebi¹³'ye göre, Trepoliça XVII. yüzyılın ikinci yarısında meyva bahçelerinin arasında, taştan yapılmış evleri ile, 1000 hâneli güzel bir şehirdi. Burada bir de kadı bulunmaktaydı. Şehir on bir mahalleden ibaret olup, kalesi şehirden bir top atımlık mesafede, batıdaki bir yalçın kayanın üzerinde yükseliyordu. Şehirde iki câmi, iki medrese, üç Kur'an-okulu, altı zâviye, bir hamam ve bir kervansaray mevcuttu. Evliya Çelebi, bu eserler arasında bilhassa 1657'de İbrahim adlı bir zat tarafından yaptırılmış olan Çarşı-câmiini meth eder. Diğer bir câmi de Ahmed Ağa câmi adını taşımaktadır. Her ikisi de taştan yapılmışlardı. Ahmed Ağa câmiinin avlusunda Halvetiyye tarikatine mensup olup 1625'de vefat eden Hüseyin Efendi'nin zâviyesi bulunmakta idi. Bu zaviyenin XVIII. yüzyılın sonlarında varlığını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır¹⁴.

Trepoliça 1686'dan 1715'e kadar Venediklilerin elinde kalmıştır. Muhtemel olarak, şehrin Türk halkı, bir kısım hıristiyanlar ile birlikte, buradan ayrılmışlardır. Bu sebeple, Mora'nın geri alınmasından sonra, Trepoliça'nın nüfus miktarı azalmıştır. Bir Tapu-Tahrir Defteri¹⁵'ne göre, 1716'da Trepoliça'da 664 kişi (nefer) ve 22 dul (bive) tesbit olunmuştur. Bu devirde şehir sekiz mahalleden ibaretti.

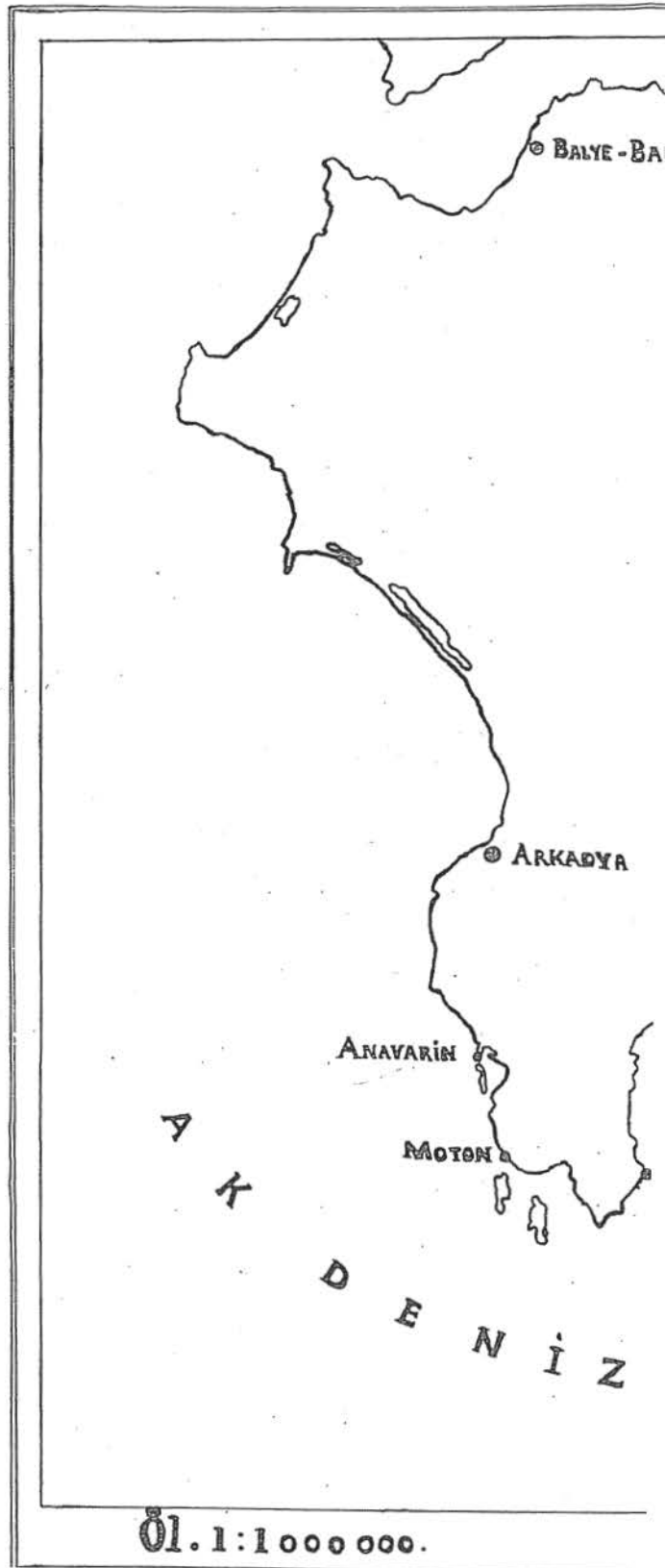
Topal Osman Paşa'nın Mora seraskeri tayin edilmesinden kısa bir zaman sonra, bu zatın Trepoliça çarşısında bir câmi inşa ettirdiği görülmektedir, bu eser Çarşı-câmi adını taşır. Topal Osman Paşa, aslen Mora'lı olup,

12 BA, TD, nu. 446, s. 297.

13 *Seyahat-nâme*, İstanbul 1928, VIII, 356-357.

14 «*Trepoliça mukataası mâlinden almak üzere yevmi iki akçe vazîfeye mutasarrıf tarik-i Halvetiyye'den eş-Şeyh Abdülbâki fevt olmağla mahlûlünden sulbi oğlu işbû râfi-i tevki-i refiü's-şân-ı hâkânî eş-Şeyh Ahmed Necib zide salâhuya tevcih olunup...*» 2 Muharrem 1194/9 Ocak 1780 tarihli (bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 1522/10. Yine aynı arşivdeki bir başka vesikada (E. 2131) Şeyh el-hac Ahmed Necib Efendi'nin Halvetiyye hankâhı şeyhi olup bir de kendi adını taşıyan çiftliğe malik olduğu belirtilmektedir.

15 Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, Kuyûd-ı Kadîme kısmı, TD, nu. 24, s. 143^b

⊙ BALYE-BA

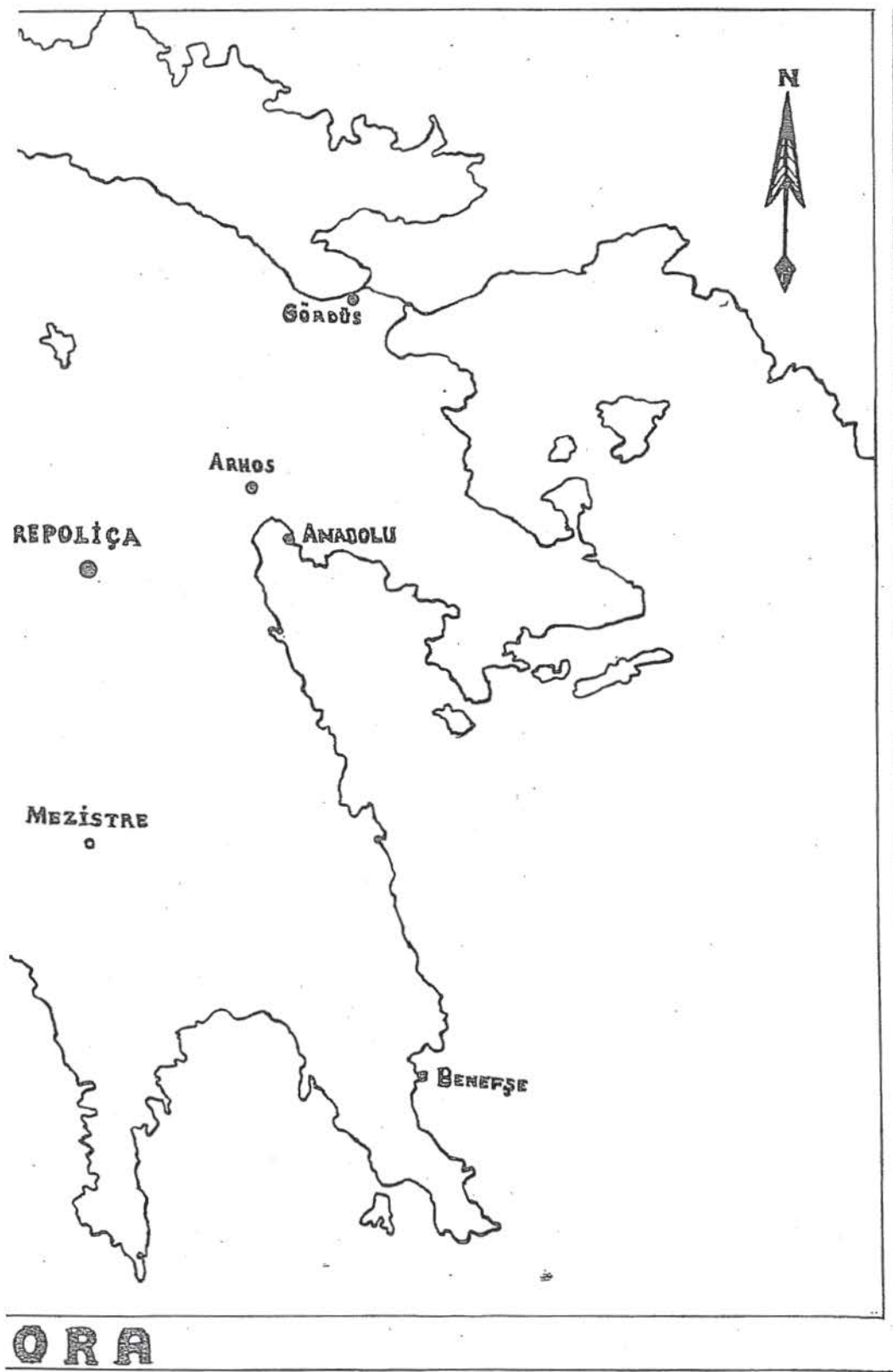
⊙ ARKADYA

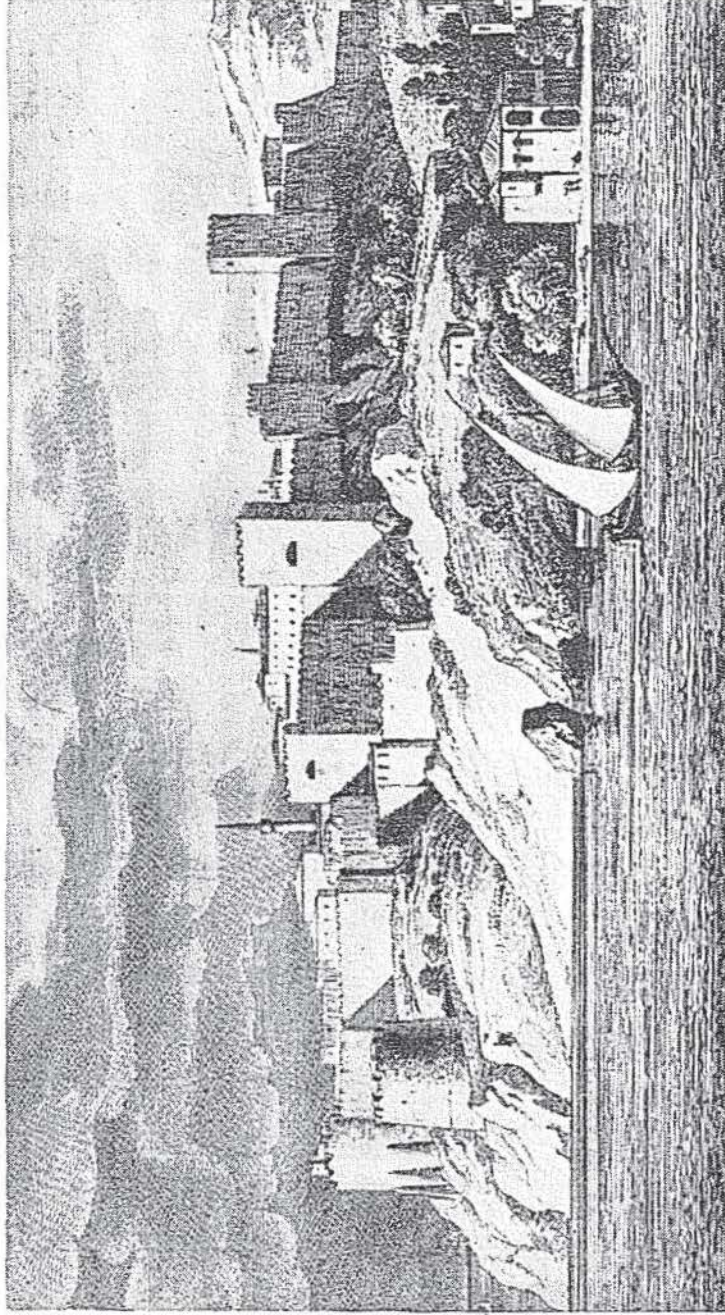
ANAVARIN

MOTON

A
K
D
E
N
İ
Z

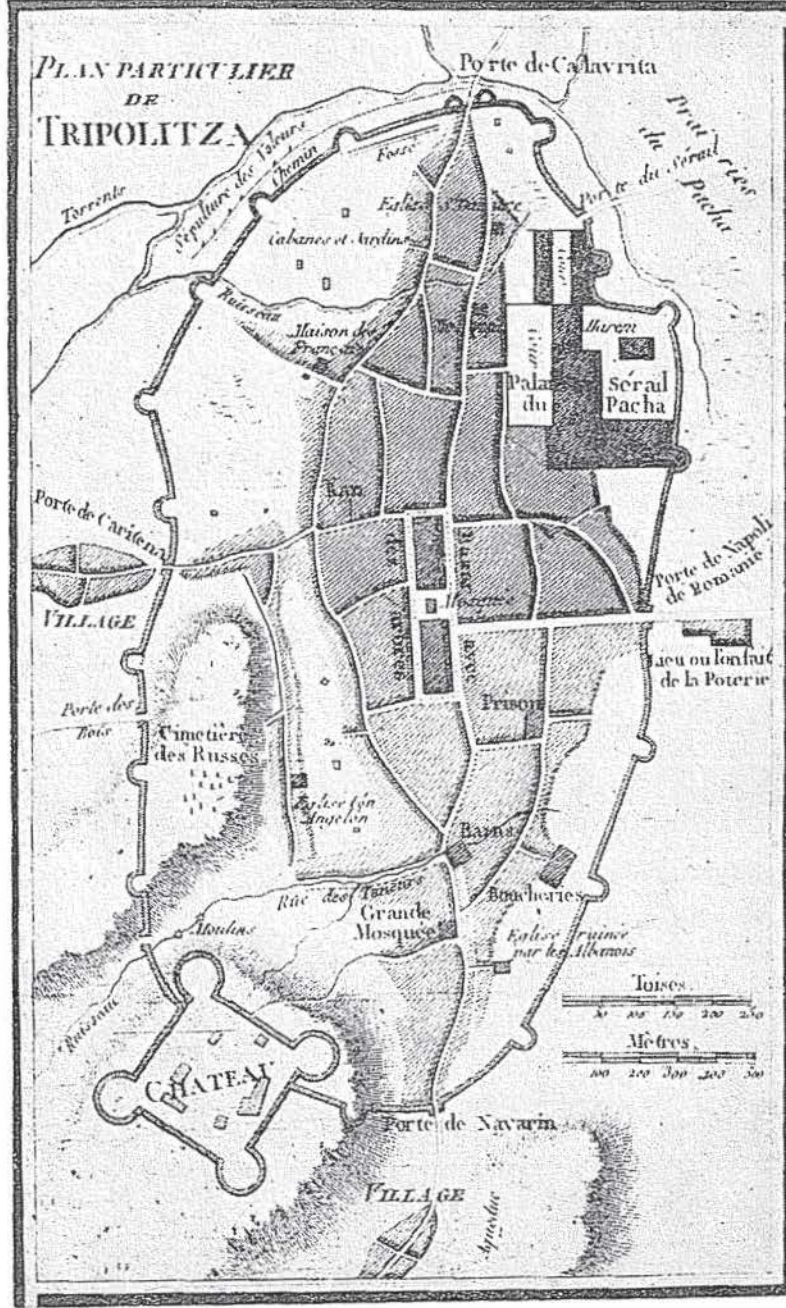
Öl. 1:1000000.

XIX. yüzyıl başlarında Koron kalesi ve yüksekten iki minare (A. L. Castellan, Lettres sur la Moré,
Paris 1808, II, 26-27. sahifeler arasındaki Pl. 16'dan alınma).

XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. yüzyıl başlarında Morayı dolaşan Pouqueville (aynı eser, s. 3) tarafından çizilen Tripoli şehri planı.

1692'de dünyaya gelmişti. Bu Çarşı-câmiinin yeniden mi yaptırıldığını veya Ahmed Ağa câmiinin tamiri neticesinde mi meydana geldiğini kestirmek mümkün değildir. Yalnız Çarşı-câmiî adını almıştır¹⁶. 1740 tarihlerinde bu şehirde Mora muhafızı El-hac Ebubekir Paşa tarafından yeni bir câmi, bir medrese ve bir okul yaptırılmıştır¹⁷.

Yukarıda bahs olunan Topal Osman Paşa'nın oğlu Ahmed Râtib Paşa da dört defa Mora muhafızlığına tayin olunmuştu. O da Trepoliça'da babasının câmiinin yanına bir okul yaptırmıştır¹⁸. Bu okulun öğretmeni olan Ali Halife b. Hüseyin, aynı zamanda, muhtemelen aynı âileye mensup bulunan Zeliha Hatun'un türbesinin bekçisi idi.

Pouqueville¹⁹ XVIII. yüzyıl sonlarında Mora'yı dolaştığı zaman, Trepoliça'da dört büyük câmi görmüştür. Bu seyyah bize şehrin bir de plânını vermektedir, lâkin üzerinde sâdece üç câmi ile bir hamam görünmektedir. Bu binalar, şehrin [A] Navarin-Kapısı'ndan Kalavrita-Kapısı'na kadar uzanan caddesi üzerinde bulunmaktadır. Câmilerden ikisi Ebubekir ve Topal Osman Paşalarınkiler olmalıdır. Bu devirde Tecelli Mehmed Efendi'nin de Trepoliça'da bir câmi inşa ettirmiş olduğunu bir başka vesikadan öğrenmekteyiz²⁰. O, 1793'de Mora'da kaimmakam olarak bulunmaktaydı ve Mora'lı Mustafa Paşa'nın kızı ile evlenmişti. 1811'de Trepoliça'da bir diğer

16 Bu câmide yevmi elli akçe vazife ile ders-i âm Ali Efendi'nin müderris tayinine dâir 11 Rebiülevvel 1175/10 Ekim 1761 tarihli vesika için bk. BA, Cevdet-Maarif, nu. 7925.

17 İnşa ettirdiği câmiye yeni bir imam-ı evvel tayini için bizzat Mora muhafızı El-Hac Ebubekir Paşa'nın 13 Cumâdelahire 1154/26 Ağustos 1741 tarihli arzı için bk. BA, Cevdet-Evkaf, nu. 32341. Yine aynı zatın Trepoliça'daki câmi, mekteb ve medresesi evkafı ile ilgili 1192/1778 tarihli bir vesika için bk. BA, Cevdet-Evkaf, nu. 23935.

18 «Mora ceziresinde Trepoliça kasabası sükunda vâki sâbık Mora muhassıl ve muhafızı merhûm Ahmed Paşa b. merhûm sadr-ı esbak Osman Paşa nukûdu vakfından kadim kırk ve Arhos hamamı icâresinden on cem'an yevmi elli akçe vazife ile sük-ı merkûmda vâkıfın vâlidî Osman Paşa câmi-i şerifine muttasıl vâkıfın mektebinde muallim-i sübyân ve on akçe ile Zeliha Hatun türbesi'nin türbedarlık cihetleri Ali Halife b. Hüseyin'in üzerinde olduğu...», 5 Rebiülevvel 1199/16 Ocak 1785 tarihli (bk. BA, Cevdet-Maarif, nu. 9156).

19 *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie* Paris 1805, I, 71.

20 «... Mora ceziresinde vâki Trepoliça kasabasında müteveffâ Tecelli Efendi'nin binâ etmiş olduğu câmi-i şerif...», Gurre-i Receb 1239/2 Mart 1824 tarihli (bk. BA, Cevdet-Maarif, nu. 3481). Aynı konuda diğer bir vesika için bk. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara, Defter, 6/36 K, s. 226-227.

câmiin daha bulunduğu tesbit edilebilmektedir ki, bu da Muhassılın-i Saray câmiidir²¹. Bu da Pouqueville'in bahs ettiği dördüncü câmi olmalıdır.

XVIII. yüzyılın sonlarında Yusuf Âgâh Efendi Trepoliça'da muhteşem bir kütüp-hâne ve bir okul yaptırmıştır²². Bu zat, 1770'de Mora'da Türk idaresine karşı vuku bulan isyanın kısa bir tarihçesini yazan Süleyman Penâh Efendi²³'nin oğlu olup, 1793'de Londra'ya Osmanlı Devleti'nin ilk daimî elçisi olarak tayin olunmuştur²⁴. Akrabası olan Es-seyyid Ali Efendi de aynı devirde ilk daimî elçi olarak Paris'te bulunuyordu. Her iki elçi de Trepoliça'lı idiler²⁵.

1805'de müslüman ahali bu şehirde çoğunluğu teşkil etmekte idi. Aynı yılda Martin Leake²⁶ Trepoliça'ya geldiği zaman, burada 2500 ev buldu ki, onun ifadesine göre, bunlardan ancak 1000'i yerli Rumlara aitti.

Bugün Trepoliça'da Türk devrinden ne kaldığını maalesef bilmiyorum²⁷. Lâkin vesikalar dün ve bugün arasında, bu konuda, tahrip edilmez bir köprü vazifesini görmektedirler.

21 «... Trepoliça'da Muhassılın-i Saray câmi-i şerifinde on akçe vazife ile imam-ı sâni olan Mehmêd b. Ali...» hakkındaki, Gurre-i Rebiülevvel 1226/26 Mart 1811 tarihli bir vesika için bk. BA, Cevdet-Evkâf, nu. 23011.

22 «Vakf-ı kütüb-hâne-i latife ve ders-hâne-i münife ve nukûd-ı sâhibü'l-hayrât v'el-hasenât Yusuf Âgâh Efendi b. Süleyman Penâh Efendi der mah-rûsâ-i Trepoliça der cezîre-i Mora, 15 Şabân 1210 [24 Şubat 1796]». Bu kayıt Yusuf Âgâh Efendi'nin «müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğu kütüb-hâne-i münife», bir mütevellî kaimmakamı tayini ile ilgili arzının üzerinde bulunmaktadır (BA, Cevdet-Maarif, nu. 4989).

23 Mora ihtilâli tarihçesi, Tarih Vesikaları Dergisi, neşr. Aziz Berker, sayı 7, s. 70 vd. d.

24 Faik Reşit Unat, Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri, tamamlayıp yayınlayan : Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1968, s. 168, vd.; Ercümen Kuran, Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerin siyasi faaliyetleri, Ankara 1968, s. 25-35.

25 Faik Reşit Unat, (aynı eser, s. 168), Yusuf Âgâh Efendi'nin Girit'li olduğunu yazmaktadır.

26 Travels in the Morea, London 1830, I, 87. vd.

27 Bu suale, tebliği dinleyenler arasında bulunan Yunanlı sanat tarihçilerinden Trepoliça'lı bir meslektaş tarafından «hiç birşey kalmadı» cevabı verilmiştir.